

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
жетектөөчү илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: Gylaim1952@mail.ru*

ҮЙ-БҮЛӨДӨ ЭТНОПЕДАГОГИКАГА НЕГИЗДЕЛГЕН АДЕПТИК-РУХАНИЙ ТАРБИЯНЫН МААНИСИ

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
кандидат педагогических наук,
ведущий научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: Gylaim1952@mail.ru*

РОЛЬ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В СЕМЬЕ НА ОСНОВЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

*Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna,
candidate of pedagogical sciences,
Acting Chief Researcher
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: Gylaim1952@mail.ru*

THE ROLE OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN THE FAMILY BASED ON ETHNOPEDAGOGY

Аннотация: Макалада балдарды адептик-руханий тарбиялоодо толук үй-бүлөнүн мааниси баяндалган. Биймандык тарбиянын маанисин, наркын түшүнбөгөн, материалдык кызыкчылыкты гана ойлогон ата-энелердин көйгөйү, кризистин натыйжалары жазылган. Жаш муун ыймансыз болсо психикалык дарттар көбөйөт, ал ден соолукка зыян. Оорукчандар, экономикалык, социалдык маселелерди толук чече албайт. Коомдун физикалык, руханий соо болушу жана ал маселелерди чечүү үчүн этнопедагогиканын негизинде адептик-руханий тарбияга көңүл бөлүү маселеси баяндалган.

Аннотация: В статье описывается роль полной семьи в духовно-нравственном воспитании детей. А также рассматривается проблемы родителей, которые думают только о материальном благополучии и не придают должного значения

духовно-нравственному воспитанию. В результате бездуховности подрастающего поколения увеличиваются психические проблемы, а они отрицательно влияют на их здоровье. Больные люди не могут решить экономические, социальные проблемы полностью. Чтобы решить эти проблемы, обществу надо быть физически и духовно здоровыми. В конце статьи автор уделяет внимание духовно-нравственному воспитанию на основе этнопедагогике.

Annotation: The article describes the role of a complete family in the spiritual and moral education of children. It also considers the problems of parents who think only about material well-being and do not attach due importance to spiritual and moral education. As a result of the lack of spirituality of the younger generation, mental problems increase, and they negatively affect their health. Sick people

cannot solve economic, social problems completely. To solve these problems, society needs to be physically and spiritually healthy. At the end of the article, the author pays attention to spiritual and moral education based on ethnopedagogy.

Түйүндүү сөздөр: этнопедагогика, тарбия, адептик-руханий, кризис, нике, толук жана толук эмес үй-бүлө, ыйман, психикалык, ден соолук ж.б.

Ключевые слова: этнопедагогика, воспитание, духовно-нравственный, кризис, благочестие, брак, полная и неполная семья, психический, здоровье и т.д.

Key words: ethnopedagogy, education, spiritual and moral, crisis, piety, marriage, complete and incomplete family, mental, health, etc.

Киришүү. Көптөгөн миң жылдыктарда тарбиянын жалгыз формасы үй-бүлөлүк тарбия болгон. Балдарды эмгекке, турмушка даярдап, эл менен мамиле түзүү адебин үй-бүлө үйрөтүп келген. Улуулар акыл-эстүү, ынтымактуу, тартиптүү болушса, балдары ошол тартипке баш ийет. Ал эми жакшы-жаман, оң-терс, пайдалуу-зияндуу жүрүм-турумда болсо, балдарын тарбиялаш кыйын.

Балагатка жеткен өспүрүмдөргө турмуштун ачуу-таттуусуна чыдоо, тиричиликтеги маселелерди чечүү үйдө үйрөтүлгөн. Кыздарга нарктуу аялзаты деген татыктуу наамга ээ болуш үчүн сабырдуулуктун мааниси түшүндүрүлгөн. Эч кимден жардам албай тиричилик кылуу көндүмдөрү калыптандырылган. Никеге турууга, үй-бүлө күтүүгө даярдалган. Ага жоопкерчиликтүү мамиле кылууга, бири-бирине кечиримдүүлүккө, турмуштун сыноолоруна туруштук берүүгө көндүрүлгөн.

Апалардын жомогу, фольклор, санжырасы ж.б. аркылуу баланын чыгармачылыгы өнүгөт. Жолдошчулук мамиле, улууну урматтоо, кичүүнү ызааттоо, жакындарын сүйүү ж.б. ыймандык (б.а. адептик-руханий) тарбия үй-бүлөдө калыптанат. «Бактылуу балалыкты балдар үйдө көрүшү керек», – деген шылтоо менен иштен бошотулган, анын ою менен болуп, айтканын кылган балдар милдетин билбей, өзүмчүл, жалкоо

болуп, ойлому өнүкпөй калат. Натыйжада жеңил ойлуу, ата-эненин мээнетин баалабаган, кадырын билбеген көйгөйлүү балдар өсүп чыгат.

Өсүү токтогондо гүл соолуйт, жемиш берүү токтогондо дарак куурайт, өнүгүү токтогон коомдо бүлдүрүү башталат. Кайсы тармак бир рамкада камалып, андан чыгууга аракетин болбосо, өнүгүү токтойт. Мындай мыйзамченемдүүлүктүн илимге, искусствого, философияга, үй-бүлөгө тиешеси бар. ЖМКдагы маалымат согушу, компьютердик оюндарда бүлдүрүү, жардыруу, өрттөө, өлтүрүү ж.б.нын арбышы кокустук эмес. Мурда ата-энелерге рамкада камалган маалыматтар берилгендиктен, үй-бүлөлүк тарбия кризиске келди, алар азыр жаңы маалыматка муктаж.

Изилдөөнүн максаты. Адептик-руханий тарбиянын маанисин этнопедагогиканын, диндин, светтик билимдин негизинде салыштырып, түшүндүрүү.

Изилдөөнүн методу. Теориялык изилдөө, талдоо, анализдөө, синтездөө, салыштыруу.

Негизги мазмуну. Азыр М. Кашгаринин, Ж. Баласагындын, Нурмолонун ж.б. мурунку доордун классиктеринин эмгектери актуалдуу болууда. Анткени алардын ою революцияга чейин этнопедагогиканын негизин түзүп келген. Орто Азия элдери балдарын диний мектептерде, медреселерде окуткан. Коммунисттик, идеалисттик идеологияга негизделген педагогика баланын рухун узак мезгилге чейин жеткиликтүү азыктандырбай келгендиктен психикалык (депрессия, агрессия ж.б.), рухий (өзүмчүлдүк, ичи тардык, көрө албастык ж.б.) көйгөйлөр арбыды. Азыркы педагогикалык адабияттар мурункулардын кемчилигин филтрлеп, оңдоп, рухий маселелерди терең изилдеп жазылыш керек. Педагогика бардык илимдердин ийгиликтерин чеберчилик менен пайдаланып, руханий баалуулуктун наркын ачып бериши абзел. Балдардын физиологиялык, психологиялык өзгөчөлүгү менен кошо жогоркулар жөнүндө ата-энелердин чогулушунда агартуу иштери кошо жүргүзүлүп турушу керек. Ошондо гана тарбия максатына жетет.

Эми адептик-руханий тарбия боюнча ар башка (светтик, диний, этнопедагогикалык) позициядагы адамдардын оюна көнүл бөлөлү. «Адептик-руханий өнүгүү үчүн педагогдун сырткы таасири жетишпейт. Баланын өзүнүн ички максаты, мүдөөсү, ниети, талабы, умтулуусу, шыктандыруучу күчү керек. Ал – руханий өсүүнүн маанилүү бөлүгү» (Н.Д. Никандров) [10, 10-б.].

«Диний билимсиз адам акыйкатты таанууга умтулбайт. Акыйкатты тааныбаган жандын максаты жаңылыштуу болот. Андай адамда адептик-руханий өнүгүү болбойт. Руханий өнүгүүдө болбогондор деградацияга дуушарланышат. Дин адамды тышкы кийим, атрибут, формада көрүүнү каалабайт. *Адамдин дили тазарып, жүрөгү таза сезим менен арууланып, ою бийиктеп турушу кажет. Руханий жашоого өтпөгөн адамдын акылы тунук, ою бийик, дили соо, жүрөгү таза абалга жете албайт.* Руханий жактан өнүгүүнүн жолуна түшпөгөн адам – напси-нин жетегиндеги жашоочу. Ал рухий майып жанга айланат» (О.Н. Топбаш) [11, 135-бет].

Нурмолдонун адептик-руханий тарбиясы, нускоолору элдик тажрыйбадан чыккан: макал-лакаптар, даанышман афоризмдер, учкул сөздөр, философиялык кыска-нуска ойлор, этнопедагогикалык адеп-ахлактык насааттар болчу. Азыркы мезгилде окутулуп жаткан адептик-руханий тарбия этикалык билимге окшош. Мисалы, «Эси бошту азгырар, эрки азды жазгырар». «Асты бир киши жарыбайт, сыйынары болбосо. Жүгөнү жок ат окшойт, тыйылары болбосо, бузулар алкың ачылар, сыйынары болбосо» (Нурмолдо). «Айкөл болот адамдардын асылы, кекчил келет адамдардын жакыры» (Ж. Баласагын) [9, 102-б.].

Кыргыз элине аттын кашкасындай таанымал жебиз сыналгыдан: «Азыркы жаштардан ыйман кетип калды, көчөдө элдин көзүнчө кучакташып отурушат. Биз эл жок жерге барып отурчубуз», – деген. Бир студент айтат: «Биздин мугалим аябай ыймандуу, өзү пара алгандан уялып, старостага чогулттурат» [7, 4-б.]. Үймандын маанисин, наркын түшүнбөгөндөр арбыды.

Келечектин ээлери ыймансыз болсо, психикалык дарттар көбөйөт, ал ден

соолукка зыян. Ден соолугу чың болбосо, экономикалык да, социалдык да маселе ойдогудай чечилбейт. 2000-жылга караганда 2001-жылы ооругандардын саны 30%, бангилердин саны эки эсеге жогорулаган. Мектеп окуучуларынын 16%нин өнөкөт оорулары бар. 30-35% балдардын гана ден соолугу чың, 92% дене-боюнун өксүгү бар. 57% – скалиоз, жыл сайын 20 миң бала акыл-эси тайкы (дебил) болуп төрөлүүдө. Акыркы 5-6 жылда 14 жашка чейинки балдардын оорусу 21%, жеткинчек балдардын оорусу 28% өсүп кетти (2012). Улутка генефон маселесине көңүл бөлүү керек. Салттуу толук үй-бүлөлөр болгон кезде биздин өлкөдө жаштары чабал болгон эмес, рухий, психикалык көйгөй, суицид болгон эмес. Эркектер үй-бүлөнү багып, аялдар үйдүн куту, экөө ыймандуу болуп турса, алкоголизм, баңгилик болмок эмес. Эл аралык статистика боюнча: суициддин 63% атасыз чоңойгондорго туура келет. 80% зордукчулдар атасыз чоңойгон. 70% балдар үйүндөгүлөр – атасыздар. Балдардын 40% өз атасы менен жашабайт. Жүрүм-туруму девианттуу (адептик нормадан четтеген) балдардын 85% атасыз. Үйсүз балдардын 90% атасыз үй-бүлөдөн чыгат. Мектепти бүтпөй калгандардын 71% – атасыздар. Гомосексуалисттердин 80% атасыз чоңойгон [7].

Куралдуу күчтөргө чакырылган балдардын 70% дене тарбия боюнча нормативдик милдеттерин аткара албайт (2019). «Адамдын организмдин узак убакыт кыймылсыздыктай эч нерсе буза албайт» (Аристотель). Учурда балдар аз кыймылдашат. Сыналгы, компьютер карап, телефон чукулап отурушат. Неметтик үй-бүлөлөрдүн 90% азыр сегиз жашка чейин сыналгы, компьютер көрүүгө балдарына тыюу салууда.

«Азыр адамзат чарчап тургансыйт, бир карасаң депрессияга баткандай, бир карсаң сиркеси суу көтөрбөй туттуруп, ыза болуп тургандай, бир карасаң дубаланган адамдай, бир карасаң эмне кыларын билбей кризиске келип тургандай көрүнөт. Телегейи тегиз деп эсептелген христиандар жашаган өлкөлөр өздөрү жараткан коомдук түзүлүштүн курмандыгы болуп, азап тартып турган кези. Тексиздер эл башына келип, тектүүлөр жер

караган «Кедейкандын заманы келсе, ит атасын тааныбайт» болду. Бизде болсо, дүйнөнү кыргыздын көзү менен тааныбай, башка элдин көзү менен таанууда. Кыргыз таңсык болгон өлкөлөр руханий балчыкка батып жатканы менен иши жок. Ошондой өлкөлөр кыргызга үлгү-өрнөк боло алабы? Азыркы азап-тозогубуздун себеби – мына ушулардын натыйжасы». Фил. и.д. профессор Кусейн Исаев. Кыргыз өзөгү кайда. Кыргыз туусу. 2012.17.01.№3 (23592).

Этнопедагогикада: «Ыйманы бар боз бала күйүп турган чырактай, ыйманы жок боз бала жакын да болсо ыраактай» – деп айтылып келген. Жүрөгүндө ыйманы бар баланын ата-энеге бир тууганына ж.б. мээрим, сүйүүсү бар, ою бийик, көңүлү көтөрүңкү, ниети таза, өзү адептүү болот. Руханий өнүгүүдөгү бала – адамдын жогорку моралдык сапаттарын билет, нарктуулук системасын өздөштүрөт, көз карашы, позициясы оңго өзгөрүп турат. Интеллектуалдык, адептик-руханий тарбиясы шайкеш болгондо гана бала ыймандуу калыптанат.

Дүйнө жүзүндө илимдин, техниканын, технологиянын өнүгүшү менен, адамдар интеллектуалдык жактан кыска аралыкка коньки менен чуркаган спортсмендин ылдамдыгындай тез өнүгүп жатат. Ал эми ыймандык тарбиянын абалы жаңыдан старт алган спортсмен сыяктуу абалда. Дүйнө элдеринин ою, аракети, өнүгүүдөгү тенденциялары, умтулуулары менен катар аракеттенген элдер өнүгөт. Аракеттенбегендер артта калат, анда абалы начарлайт. Ошондуктан ата-энелерге жаңы маалыматтарды берип турса, үй-бүлөлүк тарбия натыйжалуу болот.

Биздин алдыбызда *мындай милдетти чечүү керек*: элдик педагогиканын руханий негизин изилдөө менен «кайра жаралуу», соолуп бараткан ыймандык тарбиянын жаңы өнүмүн өндүрүү. Биздин жүрөгүбүз ата-бабалардын руханий мурастарын унисондой (түрдүү үндөр менен ырдаган хордой) өркүндөтүүнүн ыргагын, көздөрүбүз чексиз мейкиндиктеги келечектин багытын көрө алса, аракетибиз натыйжалуу болмок. Ата-эне мезгилдин талабы менен кошо аракеттенбесе, педагогдун аракети натый-

жалуу болбойт. Жалпы элдин рухий абалын билип, балдардын келечегин ойлоп, алы жеткиче аянбай аракеттенген педагогдор менен ата-энелер, мектептик жана үй-бүлөлүк тарбия аркылуу бардык маселени чече алышат.

Ата-энелердин ыймандык тарбия боюнча билими болбосо, баланын адептик-руханий жактан толук кандуу өнүгүшү кыйын. Ыймандуулуктун наркы үй-бүлөдө түшүндүрүлбөсө, баланын ыймандуу өсүшү кыйын. Руханий өнүгүүдө Жаратуучуну таанып, сүйүүнүн тепкичтерин өтпөгөндөргө моралдык бийиктикке көтөрүлүү, ыймандын наркын түшүндүрүү кыйын. Турмуштук көр оокаттан башканы билбеген, өз абийирине жат, ички дүйнөсүнүн табигаты жөнүндө билими жок, ички маданиятын тарбиялоо менен иши жок адамдар – ыймансыздардын коому. Үй-бүлөлөр ушундай болсо, коомдун өнүгүшү кыйын.

Ыймандын кадырын ыймандык тарбиянын тепкичтерин өзү басып өткөн педагог билет, о.э. ыймансыздыктан азап тартып, запкы жеген адам билет. Ыймандуулуктун наркын жана рухий өнүгүүнүн мыйзамдарын окумуштуулардын баары билет деп айтуу кыйын. Анткени позитивизмге таянган окумуштуулар руханий өнүгүүнүн мыйзамдарын сыноо-жаңылуу методу менен тааныт, рационалисттер: баары акыл менен таанылат деп ырасташат. Жүрөктүн (рухтун) ролуна алар анча маани бербейт. Романтизмде – кыял менен сезимге, элестетүүгө маани берилет, натурализмде – дүйнө табияттын мыйзамдарынын чегинде таанылат. Реализм адамдардын оюнун, жетишкендигин, кемчилигин ачып баяндоого умтулат. Сюрреализм реализмден жогору болууга, христиан динин модернизациялоого умтулат. Ал XX-XXI кылымда пайда болгон багыт [6, 1035, 1118, 1119-б.]. Искусство болсо, субъективдүү ассоциацияларды логикалык жол менен байланыштырып, сенсацияга умтулган, адамдын табигатын толук ача албаса да, коркунучтуу окуяларды чыгаруу менен аны шексиз чындык катары ырастаган багыт. Ошондуктан элдин, ата-энелердин башы айланган.

Бул багыттарда ыймандык тарбияны издөөнүн зарылчылыгы жок. **Ыймандык тарбиянын башаты – өзүбүздүн этнопедагогикада жатат.** РФнын класстык тарбия сааттарына арналган китептеринде: «ыймандуу үй-бүлөнүн мүчөлөрү ынтымактуу, мээнеткеч, балдары тил алчаак, карылары урматтуу, үйү оокаттуу, эртеңки күнгө алар ишенимдүү карашат. Диний баалуулукка негизделген дыйкан үй-бүлөнүн белгилери ушундай» – деп ырасташууда.

Эми ыймандуулук жөнүндө динге кайрылалы: «Ыймандуулар – Алланы эскергенде жүрөгүндө тынчтык орногондор. Демек, Алланы эскергенде жүрөктөр тынчтык табат» (Куран 13:28). «Только так обретает покой в сердце, утихает боль в душе, уменьшается стресс и преодолевается депрессия» (Ф.Гулен). [1, с. 82].

«Адамдардын руху – ааламды сүзүлүп байкоочусу сыяктуу, жүрөгү – атайын сезимтал обсерватория сыяктуу. Рух – Жаратканга чуркоого умтулган атлет сыяктуу, жүрөк – энергиянын тирүү булагы сыяктуу. Рух жолоочу, жүрөгү – максатка жетүүгө жол көрсөтүүчүсү, б.а. сандык жана сапаттык өлчөмдөрсүз чыныгы Сүйүктүүсү (Жаратуучу) менен сүйгөндүн (адамдын) жашыруун жолуктуруучу жери сыяктуу. Жүрөк материалдык жана рухий дүйнөнүн бириккен, физикалык жана метафизикалык дүйнөнү сезген жер. Жүрөк дененин бөлүкчөсү, физикалык мыйзамга баш иет, руху – метафизикалык мыйзамга баш иет, түбөлүк жашоого жол көрсөтөт» (Ф. Гулен) [1, 86-б.].

«Адамдын ичинде дүйнөнү төңкөрүүгө жетүүчү күч бар» – деген Джон Кехо [4]. Ал – адамдын руху. Адамдардын көбү көзү өткөнгө чейин материалдык кызыкчылык менен жашай беришет. Напсинин (каалонун, кумардануунун ж.б.) көз карандылыгынан кутулбаган адамдын руху түрмөдөгү адамдын абалына окшош. Күзгү жалбырак саргайып түшкөндөй өлүм келгенде, материалдык баалуулуктардын наркы кескин төмөндөйт. Руханий баалуулук – соолубаган гүлзар сыяктуу.

Ыймандык тарбия көргөн адам – мажүрүм талдай ийилип, өз кемчилигин гана издеп, «дүйнө жүзүндөгү элдин эң жаманы –

менмин» дегенсип, өзүнүн өркүндөбөгөндүгүн сезип (денеси жаракаттангандай), абийирдин азабын тартып, өзүн оңдоого аракеттенет.

Борбордук Азияда мурда данктуу тарыхы болгон кыргыздардын азыр бири атеист, бири теңирчи, бири сектант ж.б. болуп, өз рухунун табигатын билбегендер арбып, ойлору чачыранды коомго айланды. Жанын Мефистофелге (немец фольклорунда, И.В. Гетенин 1587-ж. жазган «Доктор Фауст» жөнүндөгү повестинде, европанын көркөм чыгармаларындагы зулум дух, б.а. дьявол,) саткан, денесинин ырахаты үчүн рухуна чыккынчыга окшошуп, жанын жер жүзүндөгү билим, бийлик, жыргалчылыкка алмашкандар арбыды. КРда бийликке талапкерлердин арбышы буга далил болот.

Ыймансыз коомдо өнөктөш – өнөктөшүнө, жетекчи – кызматчысына, күйөөсү – аялына, балдары – карыган ата-энесине ж.б. кайдигер же чыккынчы болушу мүмкүн. Ыймандык тарбиянын жетишсиздигинен дүйнөнүн бир бурчунда таң аткандан кечке чейин тер агызып иштеген дыйкан күнүнө бир доллар табат. Башка бир бурчундагы принципсиз «ишкер» минутасына ондогон долларга ээ болуп жатат. «бизден кийин топон суу болсо да мейли» дегендер, каалаганындай иш кыла беришет. Анткени аларда абийирдин соту болбойт.

Ыймансыздыктын натыйжасында Кыргыз Республикасында никесиз төрөлгөндөр 25-26%, бир жылда 49579 түгөй үйлөнсө, 10434 ажырашкан, б.а. ажырашуу – 30% түзөт. Статистика боюнча эрте үйлөнгөндөрдүн 50% 28 жашка чейин ажырашып жатышат (2018). Ажырашуунун көпчүлүгү кыздын жаңы үй-бүлөнүн ыгына көнбөгөндүгүнөн болууда. Жалгыздык – башкага ынак болгусу келбегендиктин, биримдикке кызыкпагандыктын натыйжасы. Балдар кылмыштуулугу – 862 (2016), 1107 (2017), 1368 (2018) жыл сайын өсүп жатат. Себеби: социалдык, адептик-рухий кризис, ойлонулбаган реформалар, патриотизмдин төмөндөшү, А.Далестин планы, масондордун саясий таасири ж.б. [2, с. 50].

Үй-бүлөлүк кризистин натыйжасы: ажырашуу, кароосуз калган балдар, карыган

ата-эненин кадыр-баркынын төмөндөшү, ичкилик, толук эмес үй-бүлөлөр, демографиялык кризис, жаштардын башка өлкөгө оошу, айылда карылардын калышы, армияга жарактуу балдардын азайышы ж.б. Үй-бүлөлүк кризис менен демографиялык, экономикалык, финансылык кризистин байланышы бар. Толук эмес үй-бүлөлөр балдарына толук кандуу тарбия бере албайт [2, с. 50].

Француз моралист-жазуучусу Франсуа Ларошфуко (1613-80): «Өзүмчүлдүн сүйүүсү өнөктөш издейт, коомдогу ээлеген ордуна, тажрыйбасына жараша башканын сулуулугун, байлыгын, акылын, билимин өз кызыкчылыгына пайдаланат. Ал башканы да, өзүн да алдайт. Ыйман, уят жок болгондуктан, ишенген адамга чыккынчы болуп, бактылууну бактысыз кылат. Сүйүү бирөө, сүйүүгө окшогон сезимдер – миң», – деген. Өзүмчүлдүн өзүнө ыңгайлуу болсо болду, калган маселеге анын башы оорубайт. «Демократиялык» принципте түзүлгөн үй-бүлөлөр азыр кризисте, буга ажырашуулар, жарандык никелер толук эмес үй-бүлөлөр, кароосуз калган балдар күбө болууда.

Бойдок жашоо – мөмө бербеген даракка окшош. Үй-бүлөсүз кичи мамлекет болбойт, кичи чарба курулбайт. Кичи мамлекетсиз жана чарбасыз эмгектик, адептик-рухий ж.б. көндүмдөр ойдогудай калыптанбайт. Үй-бүлө – материалдык, рухий байлык топтоочу кичи мамлекет, улуулардын тажрыйбасы кичүүлөргө үйдө үйрөтүлөт, бала ар балээден (кылмыш, зордук, сойкулук ж.б.) корголот, үй-бүлөсүз соо тукум уланбайт.

Ыймансыздыктын натыйжасы: никесиз төрөлгөн, кароосуз калган балдардын, психикалык көйгөйлөрдүн арбышы, адептик-рухий абалдын төмөндөшү, балдар кылмыштуулугунун өсүшү, кийинки муунга калтырылган негативдүү программа, жаман үлгү ж.б. Эми үй-бүлөлүк маселени толук түшүнүү үчүн төрт топко бөлүнүп иштейли.

Ата-энелер төрт топко бөлүнөт. 1-топко: идеалдуу үй-бүлөнү сүрөттөп берүү; 2-топко: үй-бүлө түзүүнүн максаты; 3-топко: үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн мамилеси, структурасы; 4-топко үй-бүлөлөрдүн баалуулуктар системасы тапшырылат.

1-топ: Азыркы үй-бүлөлөр ата-эне, бир-эки бала менен чектелет. Чоң ата, чоң эне өзүнчө жашайт. Балдары жок үй-бүлөлөр да бар. Ажырашуу көп, ата-энесинин бири балага өгөй, ичкилик ичилет, тарбия толук кандуу эмес. Идеалдуу үй-бүлө соо үч муундан (чоң-ата, чоң-эне, ата-эне, балдары) турат. Чарба маселесин да, тарбия маселесин да чоң-ата, чоң-эне, ата-эне биргелешип чечишет.

2-топ: Үй-бүлө түзүүнүн максаты – жалгыздыктан (бойдоктуктан) кутулуу, бактылуу турмуш куруу, соо тукум улоо, чогуу чарба, эмоционалдуу мамиле түзүү, балдарды тарбиялоо ж.б. Никесиз балдардын төрөлүшүнүн себеби: жеңил ойлуулук, ыймансыздык, жаштардын алдына койгон бийик максаты жок, каалоосу кумардануусу бар, жоопкерчиликсиздик ж.б. Жаштардын кеч үйлөнүп жатышынын себеби – өзү үчүн жашап, жаштыктын дооронун сүргүсү келет, бирок, бутума туруп, анан үйлөнөм дешет. Үй-бүлөлүк чарбанын пайдалуу экенин орто куракка жеткенде кечигип түшүнөт.

3-топ: Азыркы үй-бүлөдө ата-эне экөө тең иштейт, экөө бирдей материалдык базаны түзөт, үй-бүлөнүн башчысы атасы же энеси, үй-бүлөдөгү эмгек алардын абийирине жараша бөлүштүрүлөт. Көбүнчө аялдын мойнуна жүктөлөт. Балдары ата-энеден материалдык жактан көз каранды кезинде баш иет, көз каранды эмес болгондо бөлүнүп кетет. Карыгында балдарынан көз каранды ата-энелер бар.

4-топ: Баалуулуктары: адам укугу, гендерлик теңдик, өз ара жардамдашуу, эмгекти сүйүү, демилгелүүлүк, ойлоп тапкычтык, акча, байлык топтоо, бийликке умтулуу, чыгармачылык ж.б. адептик-руханий тарбия, ыйман – экинчи пландагы маселе.

Класс жетекчи: Үй-бүлөлөрдүн жарымы – 3, калганы – 2 балалуу болсо, улут сакталат, – деп ырасташат адистер. Улут катары сакталып калуу – маанилүү маселе. Көп балалуу үй-бүлөлөрдү колдоо, ыймандык тарбияга көңүл бөлүү, өзүмчүлдүктүн зыяндуулугун түшүндүрүү, атанын жоопкерчилигин жогорулатуу, көп балалуу үй-бүлөгө кайрымдуулук фондун түзүү зарылчылыгы пайда болду. «Көп балалуу үй-бүлөдөгү

балдарды тарбиялоого караганда жалгыз баланы тарбиялоо кыйын» (А.С. Макаренко) [5]. Мекенди сүйүү үй-бүлөнүн мүчөлөрүн сүйүүдөн башталат. Балдар үй-бүлөдө төрөлүп, чоңойгондо гана ыймандын, үй-бүлөнүн, Ата Мекендин наркын түшүнүшү мүмкүн. Калган варианттардын (жарандык нике, контракт түзүү, өнөктөш ж.б.) келечеги кең эмес. Булар – эркиндикти жана өз кызыкчылыгын, калган баалуулуктардан жогору койгон жаштардын тандоосу. Моралдык баалуулуктар, гармония, ыйман, коомдун бейпилдиги, эртеңки муундун келечеги аларга анча маанилүү эмес. Кийин жаңылыштыгын түшүнгөндө кеч болуп, өзү бактысыз болуп калат. Толук эмес үй-бүлөнүн келечеги кең болбойт, анткени инсандын рухун жабыркатат. Рухий кубаттуу, ыймандуу жаштар ынтымактуу үй-бүлөдө тарбияланат. «Руханий куралдан башка бардык куралды жеңүүгө болот», – деген Напалеон. Эркиндикке умтула берген келин (жигит) биримдикке тоскоол болот. Биримдиксиз үй-бүлөнү сактап калуу кыйын. Ынтымагы жок үй-бүлөнүн келечеги кең болбойт. Үй-бүлөсүз калк азаят.

Жарды үй-бүлөнүн баласын жакшы тарбияласа, турмушка бышкан жакшы адам чыгууда. Байдын баласын өзү тарбиялабай, акча төлөө менен бөтөн өлкөнүн ыймансыз жараны «тарбияласа» моралсыз, адепсиз жаштар чыгууда. Ошондуктан байлар ыйлашууда.

Үй-бүлөнүн ажырашуусуна демографиялык кризистин таасири бар. РФда 17-25 жаштагылардын көпчүлүгү өнөктөш болуп жашоону тандашууда. 25-40 жаштагылар жарандык никени жаңы форма деп, 18% никенин кереги жок деп эсептешет [8]. КРда аларды туураган жаштар арбыды. Азыркы үй-бүлөнүн кемчилигин ондоо жөнүндө ата-энелердин пикирин угалы (ата-энелерге сөз берилет).

Корутунду. Балага үй-бүлө берген адептик-руханий тарбияны эч ким бере албайт. Тарбиянын бардык түрү боюнча үй-бүлөлүк тарбиянын ролу, өзгөчө эненин орду негиздүү. Бекем үй-бүлө – жашоодогу эң чоң баалуулук. Азыр бардык өлкөлөрдө ата-бабаларынын салттуу тарбиясын калыбына

келтирип жатышат. 2019-2020-жылдагы *Кыргыз билим берүү академиясынын тарбия иштери боюнча адистеринин изилдөөсүндө баалуулуктар системасынын ичинен өспүрүмдөр үй-бүлөлүк баалуулуктарды биринчи орунга коюшту*, бирок аны кол жеткис бийиктик катары эсептешүүдө. «Мага байлыктан да, башкадан да ата-энемдин чогуу, жанымда болгону керек» – деген балдар арбыды. Жарандык никенин натыйжасы: убакыт текке кетет, эркектин аялдан (аялдын эркектен) көңүлү калат, жалгыздыктан жапа чегет, калк азаят, миграция арбыйт, агрессия жогорулайт, фашизм кайрадан активдеши мүмкүн ж.б.

Манастын өлүмүнөн кийин, Семетейдин өмүрү коркунучта калган кезде Каныкей, Чыйырды аны Бухарага алып качкан. Айчүрөк душмандын (Кыяздын) үйүндө Сейтекти сактап калган жана жакшы тарбиялаган. 16-жылкы үркүндө ташкындаган суудан өтүп жатып, ымыракай баласын сактап калган эне М. Элебаевдин «Кыйын кезең» деген чыгармасында жазылган. «Эненин жүрөгү» легендасында эненин жүрөгүнүн табыгаты жакшы баяндалган. Мындан оор мезгилдерде каарман энелер балдарын тарбиялашкан. Ата-бабалардын тарбиясын калыбына келтирели. Кайраттуу, даанышман энелер көп болсун! Ата-энелерге Кудай кубат берсин! Балдарды тарбиялоого күч-кубатыбызды аябайлы. Алар – биздин келечегибиз. Балдарыбыз соо, бактылуу чоңойсун. Калкыбыздын келечеги кең, түбөлүгү түз болсун.

Адабияттар:

1. Гулен Ф. Сила и красота речи. – М., 2014. Новый свет. – С. 82.
2. Жумабаева Г.А. Үй-бүлөлүк жана коомдук тарбияда аялзатынын ролу / Жумабаева Г.А. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2013. – №1 (24). – 47-52-бб.
3. Исаев К. Кыргыз өзөгү кайда. // Кыргыз туусу. – 2012. 17-январь. №3 (23592).
4. Кехо, Дж. Подсознание может все. Живите с умом. – Минск: Попурри, – 2004. – С. 176.

5. Макаренко, А.С. Педагогическая поэма. – Челябинск: Южно-Урал. кн. изд-во, – 1976. – С. 623.
6. Советский энциклопедический словарь. – М., 1980. Советская энциклопедия. – С. 1035, 1118, 1119.
7. Сеитбеков А. Ыймандын жетимиш бутагы. – Бишкек: Атлас, 2012.– 4-б.
8. Кулинич Г.Г. Классные часы. Культура общения. Личностный рост. Самовоспитание. – М.: ВАКО, 2007.
9. Байгазиев С.О. Канткенде адам уулу адам болот. – Бишкек, 2020. – 102-103-бб.
10. Никандров Н.Д. Светское образование и духовное просвещение: проблемы взаимодействия // Педагогика. – 2010. – № 3. – С. 10-14.
11. Топбаш О. Н. Бакытка багыт. – Бишкек. 2008. – 135-б.
12. Маликов К. Жамаат менен иштөөнүн теориялык жана практикалык маселери. – Бишкек, 2013. – 205-206-бб.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор